

gučeno je prvenstveno preciznim određenjem liminalnog ritualnog stanja pokojnika. U tom smislu se i može zaključiti da je u predstavi o pokojnikovoj duši projektovan i karakterističan ambivalentan odnos živih prema umrlom uslovljen prevashodno njegovom statusnom neodređenošću, odnosno pozicijom između ovozemaljskog i htonskog sveta.

Karakteristična ambivalentnost prema umrlom, iskazuju se u nastojanju odstranjenja pokojnika iz života, ali i potrebi da se on i dalje zadrži i sačuva. U već navedenom običaju čuvanja pokojnika ukazali smo na momenat ispoljene brige živih za svog umrlog člana ritualno već odvojenog i pripremljenog za odlazak na drugi svet. U ovoj vrsti preventive od slučajnih nepoželjnih ili zlonamernih uticaja koji bi mogli ugroziti ritualni proces i dovesti u pitanje normalan prelaz umrlog u drugi svet posebna pažnja se posvećuje tome da neka životinja slučajno ne prede preko pokojnika i time prouzrokuje njegovu povampirjenje. Izvesna paralela ovog sa običajem čuvanja novorođenčeta i porodilje ukazuje na izraženu brigu zajednice za svoje članove upravo u periodu njihove najveće ugroženosti i ranjivosti od nepoželjnih i demonskih uticaja tokom obrednog prelaza iz jednog statusa u drugi. Budući da participacija u liminalnoj realnosti implicira upravo ovu neizvesnost i bojazan od mogućih negativnih posledica, čin odvajanja (od) pokojnika praćen je i odgovarajućim momentom separacionog straha vezanim prvenstveno za opasnosti koje mogu ugroziti život zajednice. Smanjujući opasnost od mogućih negativnih posledica i računajući na pomoć i pozitivnu participaciju duše umrlog u daljem životu zajednice, ritualnim čuvanjem pokojnika nastoji se obezbediti pravilan tok i povoljan ishod obrednog procesa.

Animističko verovanje da duše umrlih nastavljaju da participiraju u životu zajednice izraženo je i u vrlo starom i široko rasprostranjenom običaju sahranjivanja u kući čije tragove prepoznajemo i u izvesnim postupcima samrtnog rituala u tradiciji Srba. Smatrajući da religijski običaji ne iščekavaju potpuno već samo dobijaju drugi oblik i nastavljaju da žive u tradicijskim supstitutima i simbolima, Čajkanović je ukazao da tragove nekadašnjeg sahranjivanja u kući predstavljaju kako običaji sahranjivanja na svojoj zemlji, tako i simboličko sahranjivanje pokojnikove mere ili nekih njegovih delova tela. Izričito pravilo da pokojnik počiva na svojoj zemlji bilo je način potvrđivanja neprikosnove-

nosti svojine, ali i manifestacija neprekinutih veza sa umrlim, koje su do posebnog izražaja dolazile u relikvima običaja sahranjivanja u kući. Tragove ovog običaja prepoznajemo u postupcima zakopavanja crvenog konca kojim je premeren pokojnik pre iznošenja iz kuće i polaganja odsečenih nokata mrtvacu pod pragom. Nastojeći, dakle, da ne prekinu veze sa pokojnikom, članovi zajednice su ga preko navedenih supstituta činili prisutnim u uobičajenom životnom kontekstu. Ovim činom je zapravo negirana udaljenost koju je sama činjenica smrti stvorila između pokojnika i zajednice, a dalja participacija umrlog potvrđivala je integritet kolektiva doveden u pitanje smrću jednog njegovog člana. O brizi za pokojnikovu dušu koja pre svog konačnog odlaska u htonski svet ostaje još punih 40 dana nakon sahrane upućuje i običaj ostavljanja hleba i vina na mestu gde je u kući ležao pokojnik. Pažnja koja se time poklanja pokojniku usmerena je, dakle, na održavanje veza sa njim u graničnom, prostoru i mestu još uvek zajedničkog bitisanja, živih i mrtvih. Naravno, veze između njih nakon četrdesetodnevno perioda postaće manje intenzivne, ali do godine dana neće izgubiti svoju posebnost.

Uopreko sa ovim postupcima održavanja veza sa pokojnikom i brigom za sudbinu njegove duše, čitav niz drugih radnji usmeren je na uspostavljanje distance i prekidanje uobičajene komunikacije sa umrlim. Shvatanja o nečistom pokojniku i izbegavanju kontakta sa njim duboko su uslovljeni njegovom liminalnom ritualnom pozicijom. Izražen u ranijoj predstavi o demonskoj sili, strah od dodira je, prema Frojdu, zajednička karakteristika i svetog i nečistog, svojstvenih, kao što smo utvrdili, pokojniku u liminalnoj obrednoj fazi. Njegova statusna neodređenost i činilac raspada uobičajene profane i konstituisanja svete realnosti u kojoj telu pokojnika isterana nečista sila predstavlja izvor opasnosti za lica koja neposredno ili posredno dolaze u vezu sa njim. Nečistim se smatra, zapravo, sve što je došlo u dodir sa pokojnikom, pa se ovo pojmovno određenje prenosi i na određene predmete, koji time gube svoju dotadašnju upotrebnu funkciju. Kako pojam nečistog implicira i značenje nereda i opasnost od haosa, ovo stanje se nastoji prevazići i okončati pravilnim usmeravanjem pokojnika kao izvora nečistog ka njegovom konačnom boravištu u svetu mrtvih. U tom smislu se određeni postupcima i nastoje sprečiti i otkloniti opasnosti od mogućeg širenja nereda i haosa.

basna kao hologram

sava kličković

Za lakše i slojevitije razumevanje članka o basni kao hologramu preporučljivo je da čitalac, pretežno iz terminoloških razloga, ima osnovne predstave o hologramu, sinhronicitetu i holografskoj paradigmi. I, drugo, da je upoznat s postojanjem opštih i konkretnih situacija, njihovom suštinskom povezanošću i razlikama.

O hologramu i holografskom modelu stvarnosti, pa time delom i o sinhronicitetu, dobar izbor tekstova doneli su tematski brojevi časopisa *Kulture Istoka*, (Beograd, 1987, sv. 12) i *Delo*, (Beograd, 1987, sv. 8-9), zajedno s istorijatom, terminologijom i pregledom literature. U pogledu opštih i konkretnih situacija stvari stoje drukčije. Taj problem, koliko mi je poznato, još nije obraden u holografskoj teoriji. Zbog toga ovde donosim jednu, za ovu svrhu prilagodenu, informaciju.

Sve situacije iz međuljudskih odnosa su konkretne, neopozive i neponovljive. Kao pojave u vremenu i prostoru, one pripadaju eksplicitnom poretku. Za razliku od njih, opšte situacije, koje leže u biti svake basne¹, spadaju u skriveni red. One, kao objektivne istine prirode, važe nezavisno od vremenskih i prostornih referentnih okvira, pa su trajne i, kako ćemo to odmah videti, na svoj način ponovljive. Iako opšte važeće i konkretne situacije potiču iz dva različita reda, one su međusobno tesno povezane u smislu jedne suštinske zavisnosti, koja se očituje na taj način što, u odnosu na opšte, sve ljudske situacije su jedan vid njihove analogne konkretizacije u manifestnom području vremena i prostora. A to u slučaju basne znači — u tokovima društvenog zbivanja.

»Objektivna istina prirode« iz prethodnog pasusa, koja zauzima važno mesto u konceptu basne kao holograma, predstavlja u savremenoj fizici »primer proširenog ajnštajnovog principa opšte relativnosti, koji naznačava nepromenljivost (objektivnosti) u istinama prirode u odnosu na transformacije u bilo koji referentni okvir, prostorni, vremenski ili kulturni« (Mendel Saks).

Basna je zatvorena celina koja prema spolnjem svetu obrazuje jedno akauzalno ostrvo. Kao takva, ona u suštini nije priča, nego slika od reči u čijem stvaranju jezik ne služi linear-nog naraciji, već ima zadatak da jednu opštevažnu situaciju kao objektivnu istinu prirode izgradi u slici basne. Tako u fabuli nastaju i postoje dva simultana, međusobna prožeta reda: eksplicitni, koji se jezikom čuje i slikom zorno predočava, i implicitni, koji je sa situacijom iz skrivenog reda projiciran u basnu. Zahvaljujući tim osobinama, u basni je ostvaren jedan svojevrstan totalitet: ne samo što ona kao celina sadrži u sebi svaki svoj deo, nego se, i obrnuto, iz svakog dela basne može rekonstruisati fabulska celina.

Sve su to, kako znamo, elementi holograma. I fenomen slike koja pri ozračanju nečitkog zapisa na holografskoj fotografiji trodimenzionalno iskršava u prostoru, ima svoj adekvat u basni. To je onaj zagonetni efekat kojim se saopštenja iz životinjskih i drugih prirodnih odnosa u basni, praktično nečitljivih, spontano prenose na konkretne društvene prilike i odnose. I to, kao i kod holograma, za dimenziju intenzivnije nego u čisto jezičnom kazivanju. Samo što je basna, za razliku od običnog holograma, ljudski proizvod namenjen ljudima, pa se i njen efekat (koji sada možemo nazvati osobenom regeneracijom fabulskog holograma) ne odigrava u slobodnom prostoru, nego u cerebralnom sistemu čoveka.

Taj efekat, u svetlu učenja o hologramu kao slici sveta, predstavlja jednu čovekom izazvanu »smisaonu koincidenciju« fabulske situacije sa situacijama iz društvene stvarnosti. Dakle, jednu pojavu sinhroniciteta, pri čemu opštevažna situacija, skrivena u slici basne kao nepromenljiva istina prirode, sada uzvratnim dejstvom razotkriva njoj analogne, konkretne situacije iz međuljudskih odnosa, koje slušalac ili čitalac basne nosi u sebi. Slikom rečeno, ona s njih svlači ideološke, moralističke, političke i razne druge velove i maske kojima ih je

društvo kamufliralo. Pa tako basna, odevena u životinjsko ruho i u principe prirode, razodeva — čoveka i njegovo ponašanje.

Na pitanje kako se to zbiva, savremena nauka ima spreman opšti odgovor. Ona je u tu svrhu izgradila modele koji govore o holonomskim sposobnostima mozga da prima »poruke« iz skrivenog reda. Ali i sama basna, iz drugog ugla, nudi za svoj slučaj jednu posebnu dopunu tog obaveštenja, koja zaslužuje pažnju.

Kao svaki hologram, basna je katalizator u lingvističkom procesu mišljenja.² Ne menjajući se, ona prodire u tok razumevanja i pospešuje ga. A ta funkcija obavlja se na relaciji jezika i slike, dva vida komunikacije kojima se basna služi. Pri tome implicitnoj situaciji pripada centralno mesto okosnice u »zornom kazivanju«, odnosno, u »očiglednoj nastavi basne« — na sledeći način. U nastanku fabule jezik ima zadatak da situaciju kao objektivnu istinu prirode rečima izgradi u slici basne. Tu reč preko situacije progovara slikom. A na kraju, u činu razumevanja i u regenerisanju skrivene poruke, slika basne kao likovni izraz te situacije sa svoje strane priskače u pomoć reči, koja u takvim prilikama počinje da muca. A to znači da se sad, obrnuto, slika preko situacije izražava logično-lingvistički, tj. jezikom. Te je tako krug katalize u procesu mišljenja, od saopštavanja do razumevanja — zatvoren.

Kad taj poduhvat uspe, otvara se put za efekat basne da, iziskren iz situacijske koincidencije skrivenog i razotkrivenog reda, dospe i do kore mozga, gde se u svesti čitaoca i slušaoca manifestuje kao iznenadno prepoznavanje privida, laži i prevare. »Budenjes«, reklo bi se na Istoku za slične pojave. Ili, tačnije i specifično za basnu, kao spontano otkrivanje situacijske istine u međuljudskim odnosima, koje je u evropskoj terminologiji dobilo neadekvatni naziv »pouka« i »moral basne«, odnosno »naravoučenijske«. A taj unutrašnji doživljaj poruke basne očituje se onda i u čovekovom ponašanju jednim vidljivim osmehom, ili jednim čujnim »ah«/ili jednim i čujnim i vidljivim udarcem ruke po čelu.³

U dugoj istoriji basne mnogi su pokušali da joj pridu kao celini i da na taj način reše njenu tajnu. Ali su se svaki put vraćali praznih ruku. Svi su oni, bez obzira na to s koje strane su joj prilazili, nailazili na njena teško zaboravljena vrata. Poučeni tim neuspehom, stručnjaci su

kasnije promenili svoju taktiku i pošli obrnutim putem. Obradujući pojedina svojstva basne, oni su analitički nastojali da preko njenih delova dodu do istine o fabulskoj celini. No, rezultat je u ovom prilazu bio još slabiji. Stvorena su brojna, neusaglašena i neusaglasiva, često do apsurdna dijametralno različita, učenja, čime je još povećana konfuzija i otežano izučavanje basne. A u krajnjem ishodu pokazalo se da (kao i uvek, a posebno kad se radi o tako složenoj zagonetki s nerešivim mitskim ostatkom) zbir delova ni izdaleka nije dao predstavu onoga što je basna — u celini.

Tako su vrata na staroj tvrđavi fabule do danas ostala zaključana, a ona sama bez svoje teorije.

Za ovu pojavu, koja liči na bajku o basni, postoje ubedljivi, veoma realni razlozi, koji se kriju u samoj basni, odnosno u njenoj slojevito isprepletenoj strukturi, što je u stručnoj literaturi zapaženo kao »gusto tkanje basne«. Jednom svojom nogom, i to onom kojom se opire o suštinu, basna stoji u skrivenom redu, gde je, čak i da je neko tamo potraži, ne možemo naći; a, s druge strane, kao slika od reči, ona je zaodnuta u životinjsko ruho i principe prirode, dakle, još jednom sakrivena i u razotkrivenom redu. Pa, tako, ovo gusto mitsko tkanje (u kome je na razboku basne za osnovu uzeta matrica iz implicitnog reda, dok potka iz eksplicitnog poretku služi za izradu šare na njoj) predstavlja jednu strukturalnu enigm, za koju se može metaforično reći da je — holografski šifrovana brava na tvrđavi fabule.

Kakvo mesto u tom kontekstu zauzima učenje da je basna hologram?

U nameri da nadem suštinsko rešenje, decenijama sam tražio jedan neposredni prilaz basni. Pri tome sam, i sam obdaren sposobnošću da pišem basne, bio pošao od nekoliko iskustvom proverenih postavki: (a) basna je zatvorena celina koja prema spoljnjem svetu obrazuje jedno akauzalno ostrvo; (b) u biti svake prave basne leži opštevažeća situacija, za koju sam pretpostavio da je smeštena u nultoj tački fabulskog koordinatnog sistema; (c) rečima izgrađena u slici basne, ona predstavlja nepromenljivu istinu prirode, koja je zajednička za čoveka, životinjski svet i prirodne pojave; (d) iz takve strukture basne proizilazi već napred opisani efekat, kome sam dao ime »efekat basne«; (e) taj efekat kulminira u spoznaji situacione istine iza kamufliranih ljudskih odnosa, za koji sam jezikom basne izabrao sliku »švigara na biću basne« koji na kraju puca⁵.

Onda sam se, desetak godina kasnije, sreo s idejama o »Akauzalnom principu koincidencije«, APOC, i konstatovao da se neki aspekti te hipotetične teorije, iza koje su stajali i veliki

autoriteti, na zapanjujući način podudaraju s mojim pojmom basne. To mi je pomoglo da opštu situaciju smestim u skriveni red, a sliku basne kao »sliku od reči« u eksplicitni poredak, kao i da efekat basne protumačim pojavom koincidencije opštevažeće situacije s konkretnim, njoj odgovarajućim situacijama u referentnim okvirima društvenog života. A dobio sam, osim toga, još nekoliko i iz tog ugla sagledanih dokaza za moje teze, od kojih će navesti tri da je basna, zahvaljujući situaciji iz skrivenog reda, jedna opšteljudska i za čovekove predstave o vremenu veći pojava; zatim, jedno ubedljivo objašnjenje zašto je basna, ne samo danas, ne i od pamtiveka — retka; i, treće da je fabula u svojoj suštini s one strane morala. Kad sam najzad saznao za hologram i upoznao se s učnjem o hologramu kao novom modelu stvarnosti, moj poduhvat da za svoju postavku basne nadem naučnu potvrdu — izveden je do kraja. Sada su i ostale »slepe mrlje« u sagledavanju basne (kao što su celovitost u smislu totaliteta, u kome je svaki deo u stanju da rekonstruiše fabulsku celinu; njena zatvorenost prema spoljnjem svetu; koinplicitno prisustvo dve logike u basni: linearno-kauzalna logika u tzv slici basne i akauzalno situaciono saopštenje iz skrivenog reda, gde kao princip objašnjavanja služe polariteti, komplementarnost, sinhronicitet i skrivena simetrija; enigmatično, ali već odavno zapaženo »zorno kazivanje«, odnosno, »očigledna nastava basne«, ili i za basnu karakteristični »efekat ostrañjenja«, tzv. étrangement ili Entfremdung) postale lako čitljive i razumljive kao logične i nužne posledice holističke prirode basne i njene holografske strukture. Tako su bili ispunjeni svi uslovi za jednu jedinstvenu teoriju basne kao holograma, kojom je moguće shvatiti suštinu basne kao celine i, u isto vreme, bez ostatka objasniti sve njene komponente i svojstva, kao i pojave u vezi s njom.

Na način fabule rečeno, to izgleda ovako: Ispitujući složenu strukturu basne, najpre smo došli do zaključka da je ona holografske prirode i metaforično smo je nazvali »holografski šifrovano bravom na tvrđavi fabule«. Sada se, na kraju izlaganja, ispostavilo da je teorijom koja u basni vidi jedan svojevrsni hologram za tu bravu dobijen jedan odgovarajući »holografski ključ s fabulskom šifrom urezanom na njegovom jezicku«. Drugim rečima, u bajci o basni kao neodoljivoj tvrđavi brava na njoj je sama sebi našla ključ, što liči na oštvarenje onog čarobnog »Sezame, otvori se« iz Hiljadu i jedne noći. A zahvaljujući tome što u basni kao hologramu svaki deo sadrži u sebi zapis fabulske celine, taj šifrovani ključ ne otvara samo kapiju na tvrđavi basne, nego se njime mogu otključati i sva vrata na brojnim pojedinačnim odajama i hodnicima njenog preko tri milenije starog labirinta⁶.

1. Na značaj opštevažeće situacije za teoriju basne, »Situationen im allgemeinen«, ukazao je čuveni pravnik Karl Smit 1955. godine *in passim* u jednoj pravno-političkoj raspravi. Vidi Carl Schmitt: »Die geschichtliche Struktur des heutigen Welt-Gegensatzes von Ost und West« (Bemerkungen zu Ernst Jüngers Schrift: »Der Gordische Knoten«), u *Freundschaftliche Begegnungen*, Festschrift für Ernst Jünger zum 60. Geburtstag, Frankfurt am Main, 1955, str. 149/150.

2. Samo za hologram upor. Karl H. Pribram: *Languages of the Brain*, Prentice — Hall, Englewood Cliffs, N.J., 1971.

3. U ovom napisu obradena je jedna uža tema, basna kao hologram, pa je zbog toga posebna pažnja posvećena onome što je specifično za basnu. Upućenom čitaocu, međutim, neće promaći da je u toj postavci sadržan i jedan »holografski zajednički imenitelj«, u koji se, pored basne, uklapa i dobar deo radova iz drugih rodova, bez obzira na to da li se radi o tzv. usmenom ili autorskom stvaralaštvu (na primer, veliki deo pesama svih vrsta, mit i mitološke priče, kratke holističke priče iz raznih rodova, eseji, anegdote i dr.). Svima njima je, bez obzira na to što se u drugom pogledu međusobno razlikuju, zajednička holistička priroda i manje ili više naglašena holografska struktura, te bi se, nasuprot linearno-kauzalnoj pripovedačkoj literaturi, ovde s dosta razloga moglo govoriti o holističkoj književnosti.

U suštinskom odnosu između »reči« iz skrivenog reda i »reči«, koje, kao njena manifestacija, pripadaju eksplicitnom poretku stvari i pojava, holistička književnost uporno traži put ka jedinstvu u »reči«, dok se pripovedačko-pričalačka literatura više orijentise i priklanja mnoštvu, odnosno bogatstvu, ljudske govorne i pisane reči — u jeziku.

Ali, tq je jedna posebna tema, koja iziskuje i posebnu obradu.

4. Reč »basma«, koja znači »tkanje sa šarom na njemu«, i reč »basna« imaju zajedničko etimološko poreklo. *Nomen est omen*. Basnom se, osim toga, naziva i čarobna izreka ili tekst za bajanje, a upotrebljava se i, slično basni, kao oznaka za usmeno, mitsko predanje.

5. Švigar je kratki dodatak od više kaišića na kraju bića, koji puc(k)a. Kaže se: na kraju švigar puca, što kao izreka (strukturno, po sadržini i nameni, kao i po efektu) odgovara doživljaju u basni koji je u ovom radu nazvan »poruka«.

6. Ovu pojavu ću uskoro demonstrirati na primerima kontraverznih tema o basni, a čitaoca molim da, s ponudjenim kodiranim ključem u ruci, sada sam ude u nekoliko, za njega najintersantnijih, odaja s tzv. tajnama i zagonetkama basne i tako se uveri u ispravnost ove postavke.

pelin

nermin butković

**

gorostasni Fidija visoko
u dalekim Andima
orkanskim šamarima
prstima od vjetrova i snijega
urezuje bore u lice
karakter u gigantsku bistu
granitnog gorskog vrha
polako
kao što od mlijeka zakrvavljena
bradavica nadbrežuje vrelinu
mjeseeve kugle u ogledalu
zipku djevojačkih njedara
od kamena čovjeka
stvara

**

dječaci pjevaju u mraku
glasovi im tudi
lebde među zidovima
titraju na studenim
aortama zvijezda
ružičast im pelin
mirišljavim prstima
grla iznutra steže
briga me za njihov strah
strah me djetinje tuge

DAN KAD JE POSKUPJELA STRUJA

sirovo drvo na drvljaniku
na vatri voda
za pranje
i prazna pita u pećnici
vaskrsnula socijalna poezija
vrijeme je da se opet vjeruje
Tesla mirno počiva
uveče umjesto televizora
ljubavni soneti na slamarici
sirotinjska razbibriga
u mraku pravi svjetlije sutra

DAN KADA SMO OZRAČENI

jutro je praznična korpa
u korpi bijelo meso ludara
grudi obnaženih za snimanje
čudovišnim vatrometom
jabuke kisele radoznalosti
umivene kišama i jato
samoća budućih jalovica
za praznik kojom smo žrtvovani
ko će okamenjenim nerotkinjama
donijeti sablasne cvjetove
nebesima zahvaliti za današnji dan
svetac kojom smo okrunjeni
kuga za svagda

SOMNABULI

vrhovima prstiju
oslušujemo budućnost
držimo je na odstojanju
ispruženim rukama
grla olovom zalijemo
da zao glas
staklenu ne otopi nadu
oči ne otvaramo
na snove nemamo pravo

DJEČIJE BOLESTI

nebo nas od sise
rano odbilo
zemlja nas više
u krilo ne prima
ne niču lijekovite trave
iscjelitelji se
bogju vraćaju
mi nikom ne vjerujemo
zloćudne su neležane
dječije bolesti